

*Сборникът се посвещава на 60-годишнината на
проф. дин Драгомир Павлов Драганов*

ИСТОРИЯ В ПРЕХОД

София • 2008
Университетско издателство „Св. Климент Охридски“

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

Съставители: д-р Борис Стоянов и д-р Гергана Алексиева
 Научен редактор: доц. д-р Борислав Гаврилов
 Редактор: Лили Божилова
 Рецензенти: доц. д-р Тодор Попнеделев
 доц. д-р Веселин Янчев

*Съставителите изказват благодарност на кооперация „ИФ–94“
 за оказаната финансова подкрепа*

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Инма Чакон</i> Драгомир Драганов – Споменът за Несебър	9
<i>Жельо Желев</i> (Президент на Република България, 1990–1997 г.) За Драгомир Драганов	11
<i>Димитър Попов</i> Великата богиня–майка на траките. Образи и персонификации. Преводи – означения и имена – прозвища	17
<i>Георги Бакалов</i> Християнска България и Европа в епохата на Средновековието	35
<i>Милияна Каймакамова</i> Политика и история: интересът на цар Симеон (893–927) и на цар Иван Александър (1331–1371) към световната история.	43
<i>Красимира Гагова</i> Целувката в ритуала на императорската коронация през Средновековието	71
<i>Росица Ташева</i> За Етиен дъо La Boësi, свободата и доброволното робство	75
<i>Борислав Гаврилов</i> Към въпроса за формирането на модерната държава	87
<i>Мария Баръмова</i> Отсам и отвъд. Понятието „граница“ в епохата на Ранното ново време	99
<i>Анна Кочанкова</i> Български институции: щрих към архивната стратиграфия (1879–1947)	109
<i>Валери Колев</i> Управлението на Военния съюз, 1934–1935 г.	119
<i>Борис Стоянов</i> Обединена Европа в плановете на антихитлеристкия лагер в годините на Втората световна война	137
<i>Дора Калчева</i> Съединените американски щати и Източна Европа (1945–1953) през призмата на опита в България, Унгария и Румъния	151

- нов. Деветнадесетомайците, ВМРО и българо-югославското сближение. – В: Историята – професия и съдба. Сборник в чест на 60-годишнината наchl.-кор. д.и.н. Г. Марков. С., 2008, 307–313, 375–388.
- ³⁴ Марков, Г. Парола „Сабя“..., 116–121; Дв, бр. 161 от 16 октомври 1934.
- ³⁵ Джамбазов, А. Правоъдната система в България (1878–1944). С., 1990, 160–175.
- ³⁶ Марков, Г. Камбаните бият сами: Насилие и политика в България, 1919–1947. С., 1994, 107–118.
- ³⁷ Спасов, Л. България и СССР, 1917–1944 (Политико-дипломатически отношения). В. Т., 2008, 257–265.
- ³⁸ Цветков, П. Европейските сили, Балканите и колективната сигурност, 1933–1935. С., 1990, 84–121.
- ³⁹ Димитров, И. Цит. съч., 50–70.
- ⁴⁰ Дв, бр. 59 от 15 март 1935.
- ⁴¹ Мигев, Вл. Цит. съч., 88–111.
- ⁴² Георгиев, В. Цит. съч., 130–131.
- ⁴³ Нови дни, бр. 203 от 22 април 1934.

ОБЕДИНЕНА ЕВРОПА В ПЛАНОВЕТЕ НА АНТИХИТЛЕРИСТКИЯ ЛАГЕР В ГОДИНите НА ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Борис Стоянов

След провала на британското предложение за „Нерушим съюз“¹ и на фонда на светкавичните победи на Вермахта в първите години на Втората световна война лозунгите за обединение на Европа са експлоатирани предимно от националсоциалистическата пропагандна машина. Обяснявайки как военният триумф ще бъде последван от „преодоляване на европейския партикуларизъм чрез свободно, мирно взаимодействие между европейските народи“, от едно „честно сътрудничество, основано на равни права“ и декларирайки, че „всеки народ ще участва в Нова Европа по свой собствен начин“, тя умело създава впечатлението, че проблемите на единството са германска отговорност и приоритет². Но немският монопол върху европейската идея не се запазва дълго. Скоро става ясно, че обещанията за Нова Европа грубо подменят и изопачават истинската същност на идеята за равноправно общоевропейско сътрудничество. Като осъзнават, че зад тях се крие опит за прикриване на модел на единство, заплашващ да превърне Стария свят в огромна тоталитарна държава, силите в антихитлеристкия лагер преосmisлят отношението си към темата за европейското обединението. От пролетта на 1941 г. те престават да я смятат за отличителен белег на стремежа на Хитлер към континентално господство и се заемат с очистване на идеалите от клеймата на свастика.

Измежду първите гласове е този на изтъкнатия френски социалист и държавник Леон Блум. С нетърпящ възражения тон той настоява за категорично разграничаване на значението, което се влага в призовите за обединение на Хитлер и Гьобелс от смисъла в думите на техните противници. Блум подчертава, че когато първите говорят за нов европейски ред, те имат предвид извлечане и използване на континенталните ресурси за благото на Германия, превръщащо „т. нар. организация на Европа“ в опит за ограбване и поробване на нейните народи. На този замисъл французинът противопоставя демократичната концепция за европейски ред, която не е насочена към войната, а към мира:

Когато ние говорим за организиране на Европа, ние не мислим за общо подчинение пред господството на един тиран, а за федерация на свободни и равни нации, за една Лига на нациите³.

Това „ние“, от чието име говори Блум, се оказва далече по-разнолико, отколкото самият той си го представя. В антихитлеристкия лагер се оформят няколко направления, отстояващи собствени възгледи за формата на съжителство на европейските народи след края на световния конфликт и относно мястото на Стария свят в новия глобален ред. От една страна, е нелегалната Съпротива в подчинените от Германия страни, от втора – са емигрантските правителства, намерили своето спасение в Лондон, а от трета – съюзените Велики сили: Великобритания, Съединените американски щати и Съветският съюз. Тогава и днес е добре известно, че от членовете на последната коалиция зависи съдбата на всеки проект за единство от първата половина на 40-те години. Само те имат потенциала да осъществят европейския проект и да определят посоката и темпа на развитие на Стария континент. Въпреки това отношението на Лондон, Вашингтон и Москва към идеята за единство на европейските народи няма да бъде коментирано тук. Най-напред, защото то е или твърде колебливо и неясно, както е в британския случай, или по-скоро отрицателно, какъвто е в американския и съветския пример. На второ място, защото основната цел, която стои пред настоящото изследване, е да проследи как самите европейци възприемат идеята за единство в най-драматичния период от историята. По тази причина аналитичният акцент пада върху плановете, появили се в средите на демократичната опозиция на Хитлеровия режим на континента и в изгнание.

Статията разглежда идеите за учредяване на общоевропейска федерация сред местните съпротивителни движения, предимно в левите и лявоцентристките формации. В същото време изследването е и преглед на една по-малко популярна в научната литература контратеза за формиране на европейска общност на основата на автономността на държавите с произход от демократичната десница. Наред с това то проследява активизирането сред политиците в емигрантските кабинети в Лондон, застанали зад стратегия, в която преобладават проекти за институционална интеграция под знака на междуправителствените договорености. При все че подчертаването на различията в двата лагера и между тях е водещо, изследването не може да прикрие съществуването на обща принципна рамка. Във всички тези планове се открива споделен стремеж – да предложат схема за мирно и тясно сътрудничество, еднакво облагодетелстваща и заинтригуваша континенталните нации; схема, в която се обединяват ценностите на демократията, свободата и толерантността с разбиранията за равнопоставеност, взаимна изгода и защита правата на човека. Накрая следва да се отбележи още една важна задача, стояща пред него – да покаже как и до каква степен плановете за единство от периода оказват влияние върху следвоенния интеграционен експеримент в Западна Европа.

През 1941 г. почти едновременно във всички национални съпротивителни движения се появяват проекти за единство. Ориентирани не към възстановяване на довоенните условия, а към изграждане на ново европейско общество, в голямата си част те са подчинени на идеята за демократична федерация на континенталните нации. Изпитвайки силното влияние на концепциите на британските федералисти, които посочват върховенството на суверенитета за първоизточник на всички нещастия (както пише Лорд Лотиан: „Националният суверенитет е коренът на всички най-пагубни злини на нашето време и на уверения ход на човечеството назад към... варваризма“⁴), в тях недвусмислено се отхвърля доктрината на абсолютния държавен суверенитет с произтичащите от нея идеология на национализма и система на анархизъм в международните отношения. Плановете имат за своя главна цел превръщането на Европа в наднационална общност, която да замени националната държава като върховен субект на власт и единствен обект на лоялност. Авторите им са водени от желанието да се изгради нов ред, предотвратяващ разпалването на вражди и конфликти и от своята привързаност към идеята за формиране на по-честен, по-свободен и по-справедлив свят. Моралът, които борците от Съпротивата носят, се отличава с общочовешки ценности, принципи и стандарти. Той е изцяло свързан с виждането за общност, надхвърлила и отрекла като изкуствени и дискредитирани историческите и политическите граници. Като излиза от рамките на демократичния антифашизъм, той възприема християнския универсализъм и социалистическия интернационализъм. Оттук реализацията на проектите на Съпротивата е обвързана с триумфа на демократията, гражданските права, законността и плурализма – безспорен знак за скъсване с националистическото милитаристично и тоталитарно минало⁵.

Илюстрация на тези разсъждения, заедно с конкретизиране на разбирането за политическото устройство на следвоенна Европа, дава емблематичният за идеите на Съпротивата Манифест от Вентотене. Неговите автори Алтиеро Спинели и Ернесто Роси, политически затворници на остров Вентотене, планират учредяването на европейска федерация под формата на силна обща държава, която:

... ще има на свое разположение европейски въоръжени сили вместо национални армии; ще премахне икономическият автаркизъм – гръбнака на тоталитарните режими; ще има достатъчно средства, за да следи изпълнението на решенията по поддържането на реда в отделните федерирани страни⁶.

Последното няма да отнема изцяло автономията на държавите. Те ще продължават да развиват вътрешнополитически си живот в съгласие с особените традиции и характеристиката на своите народи. Подобна картина рисува и видният деец на немската съпротива Хелмут фон Молтке. Според него:

Мирът може да доведе до обединена и суверенна европейска държава, простираща се от Португалия до колкото е възможно по-далече на изток. В единна Европа ще има по-малки несуверенни страни, обвързани чрез различни политически споразумения. Те трябва да споделят общи митнически граници, валута, външна политика и отбрана, конституционна власт и ако е възможно, единна икономическа администрация⁷.

Като цяло идеята за континентална федерация е често дискутирана по страниците на левия демократичен печат. В продължение на три години той предоставя възможност за изява на различни възгледи относно формата и компетенциите на бъдещата федерална структура, които към лятото на 1944 г. са систематизирани в няколко проекта. Те варират от план за обща континентална федерация по американски образец, а именно държава със силен федерален център, управляващ местните щатски власти и определящ външната им политика, до виждането за своеобразна неосредновековна структура, в която властта е разположена между регионите и федералния център, поддържащ статуквото и мира на континента. От една страна, се предлага органите на общата федерация да бъдат избирани директно и да могат: да организират икономическия живот в Европа, да командват европейските въоръжени сили, да предприемат мерки за укрепване на демокрацията и следователно да възпрепятстват възраждането на тоталитарния режим, да управляват онези колонии, които все още не са готови да поемат съдбините си в свои ръце, да въведат паралелно с националното и европейско гражданство⁸. На другия полюс е идеята наднационалната власт да бъде ограничена до минимум и да се даде възможност за широка автономия на регионите, разбира се, под надзора на общата федерална структура⁹. Всички те обаче съдържат два главни елемента: първият е федеративно правителство с правомощия в отделните сфери на дейност и с инструменти за прилагане на взетите от него решения, а вторият се заключава в желанието европейската федерация да бъде част от световна организация и стожер на глобалния мир.

Федеративният модел воюва открыто с национализма. Авторите са убедени в неговия успех, вярвайки, че след ужасите на войната едва ли някой ще помисли за връщане към познатата система от национални държави. Очевидно те не си дават сметка за изключителния потенциал на националната идея, нейната гъвкавост и способността ѝ да проведе бърза и цялостна мобилизация на обществото, както и за важното място на суверенитета в европейската политическа практика. Последното не убягва на отделни представители на демократичната десница в съпротивителното движение. В техните среди се зараждат проекти, които имат по-скоро конфедеративен характер, защото в една или в друга степен се противопоставят на безпрецедентното ограничаване на националния суверенитет. Макар целта отново да е единството, то вече е представено като икономически съюз в обща

международно-правна рамка. В тях става дума за Европейски директорат (политически орган, гарантиращ континенталния мир) и Стопански съвет (върховен орган за икономическа координация), водещи институции с „полицейска власт“ да налагат своите решения. В същото време изрично се подчертава, че правителствата трябва да запазят определено ниво на независимост по отношение на външната и отбранителната политика¹⁰. С оглед на европейските традиции този модел на организация на следвоенното съжителство на континенталните народи е по-реалистичен от федеративния. Ала следва веднага да се отбележи, че неговото рацио първоначално се губи сред ентузиазма на редица водещи интелектуалци, запленени от перспективата за европейска федеративна общност. От двата проекта виждането за една, по думите на изследователя Алан Милърд – силна наднационална парламентарна демокрация, се оказва по-привлекателно¹¹.

На тази основа някои автори споделят мнението, че опитът и идеите на Съпротивата изиграват определяща роля в усилията за изграждане и развитие на Обединена Европа след 1945 г.¹² Те фокусират интереса си изцяло върху плановете на левицата и проявяват склонност да преувеличат влиянието, което тя оказва върху процеса на интеграция. В действителност само малка, но иначе твърде активна част от дейците ѝ изразходват интелектуалната си енергия в издигане и пропагандиране на планове за федеративно устройство на Европа. Нещо повече – в средите, от които произлизат най-отявлените апологети на единството и наднационалната власт, вниманието е приоритетно насочено към нуждата от утвърждаване на просперираща, силна и демократична национална държава, която да планира развитието на икономиката, да притежава широки компетенции и отговорности в социалната сфера, т. е. да се ползва с организаци и контролиращи функции във всяка област на човешка дейност. Новият курс на президента Рузвелт, опитът на Великобритания в мобилизирането на военновременното общество и стопанство, заедно с масовите нагласи в подкрепа на надзора „отгоре“, на стриктния ред срещу твърде либералното разбиране за свободата, настърчават социалисти, центристи, дори консерватори, да търсят засилване на националната власт и разширяване на интервенцията¹³. С други думи левицата е много по-ангажирана с проблемите на благоденствието и социалната сигурност, отколкото с въпроса за европейското единство. При това положение появилото се през 1943 г. по инициатива на италианската съпротива и доминирано от хора със социалистически убеждения Европейско движение на федералистите, макар да има претенцията, че представлява идеите на цялата Съпротива и макар да продължава да съществува и след войната, привличайки знакови фигури от политическия и духовен елит на Западна Европа, не взима практическо участие в процесите на обединение.

Обединена Европа не се ражда под натиска на федералисткото крило в съпротивителното движение, а е резултат от съзнателния избор на шест правителства, ръководени от християндемократи. Тук е мястото да се отбележи, че в годините на войната в лагера на политическия католицизъм настъпват сериозни промени. Без тяхното отразяване представата за плановете на антихитлеристкия лагер за континентално единство няма да бъде пълна и оценката за значението на Съпротивата върху последвалите събития няма да бъде коректна.

От 1942 г. настине в почти всички национални съпротивителни движения се появяват християндемократически формации. Подобно на останалите те недвусмислено отхвърлят тоталитарните идеологии, застъпват се за ценностите на политическата демокрация и следователно приемат за основни характеристики на своята идеяна платформа плурализма, персонализма, солидарността и субсидиарността. Доближавайки се по този начин до разбиранията на федералистите, християндемократите чертаят близка до тяхната представа за европейското единство. В Обединена Европа те виждат солидна гаранция за мир и справедлив социален ред. Затова без затруднение отхвърлят тенденциите, водещи към установяване на всемогъщи национални държави в полза на континентална наднационална политическа и стопанска структура. Както правдиво отбелязва изследователят Майкъл Бърджис, според плановете им новата общност следва да установи политически ред, примиряващ възможно най-голям брои обществени групи, без да ги унищожава. Този ред авторът определя като „жив, органичен и плуралистичен“ и описва неговото изграждане отдолу нагоре, чрез установяване на поредица от власти, функциониращи в съгласие с принципа на субсидиарността. Отразявайки още католическата концепция за света, построена върху „уважението, съхраняването и развитието на човешките права“, той изисква от съвременните държави да признаят съществуващата помежду им взаимна зависимост¹⁴. Ето защо не бива да изненадва фактът, че не друг, а именно християндемократи като Р. Шуман, К. Аденауер, А. де Гаспери и техните най-близки сътрудници полагат основите на интеграционния процес на Стария континент.

Идеята за единство на европейските народи не е чужда и на емигрантите във Великобритания и САЩ и на правителствата в изгнание, намерили убежище на Острова. Между 1941 и 1943 г. от техните среди излизат няколко предложения за обединение на отделни групи европейски демокracии, обособени по регионален признак, а също така и на по-мащабни инициативи за формиране на континентален блок на междуправителствена основа.

Събрани на едно място, в условията на ежедневно общуване, освободено от строгите ограничения на протокола, при липсата на опозиция и население, което да бъде управлявано и без реални социалнополитически проблеми за

разрешаване, емигрантските правителства лесно достигат до съгласие относно перспективите за задълбочаване на следвоенното сътрудничество. То бива материализирано в няколко документа за учредяване на конфедерации, отначало главно в Източна Европа. През януари 1942 г. един след друг са подписани договори за Югославско-гръцки съюз и за Съюз между чехи, словаци и поляци. През лятото на същата година представители на земеделските партии в Лондон се договарят за създаване на обща политическа структура на народите от Балканите до Балтика. Няколко месеца по-късно през октомври Лондонският дунавски клуб също излиза с проект за Централно и Източноевропейски съюз¹⁵.

Що се отнася до Западна Европа белгиецът Пол-Анри Спаак, външен министър в изгнание, пръв предлага да се пристъпи към изработването и одобренето на проект на бъдещо тясно взаимодействие между Белгия, Люксембург, Нидерландия и Франция. След него видният италиански политик Карло Сфорца споделя виждането си, че в следвоенна Европа ще се появят две интегрирани общности: Източноевропейска федерация и Латинска федерация на Франция и Италия, която на по-късен етап ще се превърне в Средиземноморски блок¹⁶.

Политиците в и около правителствата в изгнание отдават предпочтение на конфедеративните решения. В тях те откриват добра възможност за запазване на положението на националната държава и на правото ѝ да се ръководи от специфичните национални интереси. Въпреки наличието на почти пълно единодушие, лондонските емигранти не изработват единна позиция. През цялата 1942 г. полският министър-председател полага големи усилия, за да убеди колегите си от Чехословакия, Гърция, Югославия, Белгия, Нидерландия, Люксембург и Комитета „Свободна Франция“ да договорят учредяването на европейска общност. Провеждат се редица официални срещи и неформални разговори, но до общ проект така и не се стига¹⁷. Видно е, че в Лондон повтарят горчивия опит на континенталната Съпротива.

След 1943 г. темата за обединението минава на заден план. За политиците от Източна Европа приоритет става въпросът за тяхното завръщане в родината, а за тези от западната половина на континента – проблемите на националното обновление и единство след ерата на оккупацията. Но шансът, който войната предоставя на събралите се в британската столица държавници, не е напълно пропилян. Доказва го белгийско-люксембургско-холандското сближаване, на чиято основа е формиран тристранен икономически съюз.

Още в първите месеци на изгнание демократичните кабинети на Нидерландия и Белгия намират пътя едно към друго. Външните министри на двете страни Спаак и Белко ван Клеффенс се споразумяват да изоставят политиката на неутралитет и да работят за учредяването на нова световна организация, която да може не само на думи, но и на практика да защитава малките дър-

жави. Под влияние на деловите среди белгийските и холандските политици обръщат внимание и на сътрудничеството в стопанската област като база на следвоенния процес на бързо и ефективно възстановяване и планиране и като възможност за увеличаване на конкурентноспособността на националните икономики. Те стигат до извода, че не в икономическия партикуларизъм и в търговското съперничество, а във взаимоизгодното сътрудничество се крие бъдещето на техните отношения. На същото мнение са и люксембургските емигранти. Формира се консенсус, чието рацио е в обективната стопанска логика. От една страна, Белгийско-люксембургският съюз от 1921 г., а от друга – Нидерландия притежават твърде близък жизнен стандарт и изравнен икономически и финансов потенциал. Благодарение на преобладаващия аграрен профил на холандската икономика и отлично развитата индустриална основа на белгийската, техните стопанства могат да се допълват и интегрират. Най-сетне един транснационален пазар от близо 17 млн. потребители е далече по-добра перспектива пред съществуващите два отделни и по-малки пазара. Давайки си сметка за всичко това, правителствата на трите страни започват преговори за създаване на стопански съюз. Макар да стартират с известно закъснение, през 1943 г. те са водени с отчетлива интензивност особено през 1944 г.

Обединението Бенелюкс е резултат от подписването на 21 октомври 1943 г. на монетарно споразумение и на митническа конвенция, парафирана на 5 септември 1944 г. С първия документ са въведени фиксираны разменни курсове между белгийско-люксембургския frank и холандския гулден. Отхвърляйки определението, че споразумението е клирингово, финансият министър на Белгия Камил Гют заявява в духа на теориите на Дж. М. Кейнс, че то има за цел да гарантира стабилността на националните валути в дългосрочен план и да координира бюджетната и фискалната политика на двете правителства. Вторият документ предвижда учредяването на митнически съюз, при който вътрешните митнически бариери ще престанат да съществуват и ще се въведе обща тарифа за внос от трети страни. Оттук до пълния стопански съюз на Белгия, Нидерландия и Люксембург остава само една крачка. Предвидено е тя да бъде направена, след като митническата уния започне да функционира и след като уеднаквяването на акцизите, трансферните такси, митническото и финансовото законодателство завърши успешно. Важно е да се отбележи, че в конвенцията е предвидено създаването на съвместни органи за управление на митническия блок – Комитет на митническата администрация, Административен комитет за регулиране на външната търговия и Съвет по търговските въпроси¹⁸.

Споразуменията залагат водещите принципи, на чиято основа ще се изградят икономическите отношения между трите малки държави след края

на войната. В тях се открива не толкова стремеж към пълна стопанска интеграция, постигната на всяка цена, колкото търсene на оптимален начин за укрепване на позициите на международната сцена в периода на изготвяне и прилагане на мултилатералната система от Бретън Ууд. Взети заедно, двата документа представляват своеобразен рамков договор. Противно на първоначалните намерения на преговарящите, а именно да построят своя съюз върху сигурния фундамент на конкретни и точно фиксираны параметри, в крайна сметка се стига до кодифициране на общи постановки и принципни намерения. Решаването на всички спорни въпроси е оставено на следвоенните правителства¹⁹. По тъкъв начин емигрантските елити съзнателно избират да очертаят само общите контури на структурата, чиято съдба ще бъде определена свободно от техните народи. Очевидно те разчитат на връщането си на власт след победата над Райха, на възраждането на демократичната политическа система и на триумфа на новия дух на сътрудничество в следвоенна Европа, за да довършат започнатото дело.

Въпреки нескритата си половинчатост, създаването на Бенелюкс изиграва важна роля в историята на европейския проект. От една страна, то обещава действително прекрачване на границата между думите и делата, а от друга – защото се превръща в първообраз на икономическата интеграция на континента след 1957 г. Създателите на това ограничено и малко обединение с право могат да имат самочувствието на хора, дали пример, насырчаващ по-мощни стопански съюзи. Те откриват формулата, която насочва вниманието към потенциала на икономическата реорганизация на Стария свят. Идеята, че в обединението е силата, така добре позната на белгийците, че то е средство за успешно предотвратяване на икономическото съперничество, за първи път изпъква толкова ярко в отношенията между няколко правителства.

Още преди споразумението за митнически съюз да бъде подписано, Франция изразява своето желание да стане страна по него. По ред причини, които няма да бъдат дискутирани тук, тристренното споразумение не прераства в четиристранно. По-важно е да се отчете проявеният от французите интерес към задълбочаване на взаимодействие в Европа след победата на антихитлеристката коалиция. Очакванията, че той ще продължи довоенната линия на френския европеизъм, не се оправдават. В стратегията на Свободните французи няма място за идеали. Тя използва европейския проект дотолкова, доколкото може да предостави предимства за политиката на Франция, да гарантира запазването на нейните национални интереси в проблематичните следвоенни отношения с Германия и Съветския съюз, да направи по-лек процеса на реконструкция.

Правителството в Алжир се заинтересува от проектите за европейско единство през втората половина на 1943 г., провокирано не само от хода на

белгийско–люксембургско–холандските преговори, но и от нарастващата необходимост да се определи френската политика спрямо следвоенния ред. В доклад от 5 август Жан Моне изтъква пред своите колеги вековната културна и политическа обвързаност на Франция с Европа и посочва причините, поради които традицията следва да бъде продължена. Според него страната трябва да вземе активното участие в европейските дела, тъй като „от разрешаването на европейските проблеми зависи самото съществуване на Франция“ и на второ място, защото след войната ще се създадат условия, при които от Париж ще се очаква да определи посоката на развитие на Стария свят и да установи нов порядък на континента²⁰. Французинът настоява приготовленията за мига на победата да започнат без повече отлагане и вменява като дълг на Комитета за национално освобождение изкореняването на заплахата от повторна поява на най-страшните злини, разделящи европейските народи – абсолютния държавен суверенитет и егоистичния национализъм в неговите политически и стопански измерения. Той наблюга на факта, че най-прекият път към разрешаването на континенталните проблеми минава през сътрудничеството.

Моне поставя две задачи пред френските политици: възстановяване на демокрацията и учредяване на общоевропейска организация. Логиката му е пристрастна, но убедителна:

В Европа няма да има мир, ако държавите бъдат преизградени на основата на националния суверенитет, който ще ги повлече към политиката на авторитет и икономически протекционизъм. Ако европейските страни започнат пак да се бранят една от друга, създаването на големи армии ще се окаже отново необходимо. На някои това ще бъде позволено, на други – не. И понеже резултатът от подобен експеримент е добре познат и се знае цената на затрудненията, които икономическите реформи изпитват при наличие на огромни отбранителни бюджети, не трябва да се допуска следвоенна Европа да бъде създадена в страх. ...Поотделно европейските страни не са достатъчно силни, за да гарантират благоденствие и устойчиво социално развитие на своите народи. Затова те трябва да създадат европейска федерация или европейско цяло, което да слее в общ стопански съюз²¹.

Той разглежда втория етап на процеса на следвоенно възстановяване като най-подходящ момент за конструирането на континенталната общност и определя за най-удачното място на нейното договаряне мирната конференция.

Макар думите на Моне да са най-често цитирани, когато става въпрос за френските планове за обединение по време на Втората световна война, те не изчерпват палитрата от мнения по проблема сред свободните французи. Част от тях са размислите и намеренията на самия Дьо Гол. За него обединението на западноевропейските демокracии е средство за ускорено възраждане на Франция и за съхраняване на нейното влияние в международната политика. Той смя-

та, че Великобритания ще откаже участие в подобна инициатива и не допуска, че Германия ще бъде третирана като равноправна със страните, станали нейни жертва през 1940 г. Затова на 30 октомври 1943 г. препоръчва на ръководството на Комитета да изучи внимателно перспективите за учредяването на континентална федерация с ядро около Франция и държавите от Бенелюкс²². Генералът планира Западния блок като икономическа структура, интегрирала Рейнската област и Рурския басейн със стопанствата на съседните на Германия страни²³. Той прави своя проект публично достояние в реч пред Временния парламент на 18 март 1944 г., което провокира остра реакция на Кремъл. Под съветски натиск Дьо Гол престава да говори за европейска интеграция до есента на 1945 г. С едно изключение: в края на 1944 г. с негово съгласие Временното правителство в Париж проучва мнението на британския кабинет по въпроса за обединението на Западна Европа по начин, който ще гарантира по-голяма независимост на европейците и ще наложи съвместен контрол над експлоатацията на германските ресурси и индустриска база²⁴.

Представата на Дьо Гол за единна Европа в голяма степен формира официалната френска позиция по въпросите на следвоенната интеграция. В нея присъства реалистичната оценка, че усилията следва да бъдат ограничени до западноевропейските демокracии и се откроява амбицията за френско водачество на Западния блок. Докато в икономически план тя все пак е повлияна от разбирията на Моне за общата отговорност към процесите на възстановяване и важното място в тях на съвместното управление на тежките индустрии на континенталните демокracии, то в политическо отношение е изцяло голистка. Това личи най-добре от поставените цели – единството трябва да обслужва френската политика за сдържане на вечния враг Германия и за балансиране на съветското влияние в Европа. Заедно с това то е призвано да разреши проблема с приобщаването на Рейнската област, която в продължение на векове е била ябълка на раздори в западната половина на континента.

Въпреки че в мисленето на французите обединена Европа е по-скоро организация от конфедерален тип, техните планове плачат малките държави. Страхувайки се от установяване на френска хегемония, те отказват (както личи от отхвърленото от Бенелюкс предложение за съвместен съюз с Франция) да станат част от френските проекти. В края на Втората световна война Париж е най-малко привлекателният център, около който да се изгради европейската общност.

И така в годините на Втората световна война противниците на Хитлер изготвят десетки планове за единство на европейските народи и формират няколко центъра на тяхното разпространение. Въпреки желанието и положените усилия до общ проект не се стига, нито един център не се налага

като водещ. С други думи не става ясно каква ще бъде следвоенна Европа – федерация със силна наднационална власт или конфедерация на държави, или пък някакъв друг тип съюз. Не се разбира и силата или комбинацията от сили, които ще се превърнат в сърцевина на демократичната общност. Ако към тази неяснота бъде добавена опозицията на Великите сили срещу идеите за единство на Стария свят, причината, поради която победата на Райха не е последвана от появата на интегрирана структура на европейските народи, става пределно ясна. За да бъде обаче картина на провала пълна, следва да се обърне внимание и на простиия факт, че издигнатите проекти не кореспондират с конкретните проблеми на ежедневието, вълнуващи европеца. Те не успяват да сложат край на мощното емоционално въздействие на национализма, на което той продължава да бъде подвластен и на мястото на традиционното обвързване с нация и национална история да поставят чувството за принадлежност към една все още неясна европейска общност.

Все пак опитът, натрупан в годините на най-голямата война, не трябва да се подценява. Той съществено повлиява и в голяма степен улеснява началото на интеграционния процес от средата на миналото столетие в най-малко три посоки. На първо място през този период окончателно се формират позициите на християндемократите към проблема на единството, а както е добре известно, именно от средите на политическия католицизъм произлизат конкретните предложения за формиране на европейска икономическа общност през 50-те години на XX в. На второ място това са годините, подсказали модела на организация, следващ примера на икономическия съюз на Бенелюкс. И накрая – отбелязан е обрат в мисленето на Жан Моне, без който до Декларацията от 9 май 1950 г. може би нямаше да се стигне.

БЕЛЕЖКИ

¹ На 16 юни 1941 г., изправена пред катастрофата на Франция, Великобритания ѝ предлага създаването на „Нерушим съюз“. Предложението е кратко и съдържа идеята за сливането на двете държави в един съюз с обща отбранителна, външна, икономическа и финансова политика, с общо гражданство и общи институции. Съюз, който след войната ще се превърне в основа на общоевропейска общност. Британският ход е твърде закъснял и по тази причина остава без последствия. Той дори не намира място сред плановете на антихитлеристкия лагер, на чието разкриване е посветена тази статия. В него трудно може да бъдат открити желание или стремеж, издържани в истинския дух на европеизма, а по-скоро политически маньовър, обслужващ интересите на Лондон. Кабинетът на Чърчил се опасява да не остане сам срещу обединения от немската военна машина континент и от попадането на френския флот под германско командване. Повече за този любопитен момент в европейската история. – В: Bosco, A. “The Federal Union, Chatham House, the

Foreign Office and the Anglo – French Union in Spring 1940“. Bosco, A. (ed) The Federal Idea. Vol. I (London, 1990); Чърчил, У. Мемоари. Том II, Звезден миг. С., 1994.

² Note for the Reich Foreign Minister, September 1939. Lipgens, W. Documents on the History of the European Integration (DHEI), Vol. I: Continental Plans for European Union, 1939–1945. (Berlin, New York, 1985), p. 55.

³ Blum, L. “On the Human Scale“, July 1941. Lipgens, W., DHEI, Vol. I:, p. 281.

⁴ Lord Lothian “The Ending of Armageddon“, June 1939. Lipgens, W., DHEI, Vol. II: Plans for European Union in Great Britain and in Exile, 1939–1945. (Berlin, New York, 1986), p. 38.

⁵ Niess, Fr. Die europäische Idee. Aus dem Geist des Widerstands (Frankfurt am Main, 2001), SS. 22, 23; Urwin, D. The Community of Europe: A History of European Integration since 1945 (London, 1995), p. 8.

⁶ Spinelli, A. and E. Rossi “The Ventotene Manifesto“, August 1941. Lipgens, W., DHEI, Vol. I:, p. 479.

⁷ Moltke, H. “Initial Situation, Aims and Tasks“, April 1941. Ibidem, p. 385.

⁸ Mouvement de Liberation Nationale (region Lyon): A Programme, August 1944. Ibidem, p. 354.

⁹ Lipgens, W. “European Federation in the Political Thought of Resistance Movements during World War II“. Journal for Central European History, Vol. I (1986), p. 9.

¹⁰ Ibidem, p. 11.

¹¹ Milward, A. The European Rescue of the Nation – State. (London, 2000), p. 15.

¹² Lipgens, W., Op. cit.; Niess, Fr., Op. cit.; Brugmans, H. L’Idee europeenne, 1918–1965 (Paris, 1965); Loth, W. Der Weg nach Europa: Geschichte der europäischen Integration, 1939–1957 (Göttingen, 1990).

¹³ Mazower, M. The Dark Continent: Europe’s Twentieth Century (New York, 1999), pp. 188–189.

¹⁴ Burgess, M. “Political Catholicism, European Unity and the Rise of Christian Democracy“. Smith, M. and P. Stirk (eds) Making the New Europe. European Unity and the Second World War (London, 1990), p. 153.

¹⁵ Borsody, S. The New Central Europe (New York, 1994), pp. 34–35.

¹⁶ Лот, В. Планы военного времени и обсуждение условий европейского союза. Намазова, А. и Б. Эмерсон (сост.) История европейской интеграции, 1945–1994 (Москва, 1995), с. 10.

¹⁷ Так там.

¹⁸ Circulaire d’information du Ministere belge des Affaires étrangères (Лондон, 2 novembre 1942), Convention douaniere belgo-luxembourgeoise-neerlandaise (Лондон, 5 septembre 1944). Текстът на двата документа е публикуван в Интернет на страницата на портала European Navigator www.ena.lu/mce.cfm

¹⁹ Laurent, P. “Reality not Rhetoric: Belgian – Dutch Diplomacy in Wartime London, 1940–1944“. Smith, M. and P. Stirk (eds), Op. cit., pp. 138, 139.

²⁰ Monnet, J. Note de reflexion. (Alger, 5 août 1943). www.eu-history.leidenuniv.nl/index.php3?m=10&c=45

²¹ Ibidem.

²² Massigli, R. Une comedie des erreurs, 1943–1956 (Paris, 1987), pp. 37, 41–42.

²³ De Gaulle, C. Memoires de Guerre, L’unité (Paris, 1956), p. 473.

²⁴ Лот, В. Цит. съч., стр. 13; Massigli, R. Op. cit., p. 48. Повече за политиката на Де Гол от периода – В: Soutou, G. “De Gaulle’s Plans for Postwar Europe“. Varsori, A. and E. Calandri (eds) The Failure of Peace in Europe, 1943–1948 (New York, 2002).